

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА ЛЮДИНИ: СУБСИДІАРНІСТЬ ГАРАНТУВАННЯ

ЖАРОВСЬКА Ірина Мирославівна - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права Національного університету «Львівська політехніка»

УДК 342.7 (477)

КОВАЛЕНКО Анатолій Анатолійович - доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри публічно-правових дисциплін Київського міжнародного університету

ORCID: 0000-0003-3805-0989

DOI 10.32782/NP.2021.1.3

Стаття посвячена вопросу научного понимания конституционных прав человека и механизма их обеспечения.

Определено, что в общетеоретической и конституционной доктрине не существует единого понимания понятия конституционных прав и свобод человека. Анализ современных исследований в понимании конституционных прав дал нам возможность выделить две группы научного понимания этого понятия: утверждение исследователей, которые сочетают конституционные права с их закреплением в Основном законе государства, и научное толкование, при котором не делается привязки к нормативной составляющей.

Автор статьи такие разнотолки связывает с трактовкой правовой природы конституционных прав и свобод. Если их правовую сущность определять исключительно как таковую, что непосредственно связана с Конституцией как центральным, ключевым источником права в государстве, то только права, содержащие этот источник, будут определяться конституционными. Однако, если отойти от нормативного понимания конституционализма путем его широкого понимания как верховенства права во всех сферах общественной жизни, то и можно считать, что все права, гарантируемые государством, должны быть конституционными.

Современный механизм гарантирования конституционных прав и свобод включает двухуровневость обеспечения - национальный и международный уровень. Первичным и обязательным является национальный ме-

ханизм защиты, наряду с этим существует наднациональный, то есть международный механизм. Важно понимать, что такая система не имеет однослойной плоскости, наоборот - уровни всегда должны быть соблюдены. Субсидиарность обеспечения конституционных прав человека означает, что это прежде всего задача государства защищать основные права. Европейский и международный уровень занимает второе место, если первый не справился со своей задачей, оказался неэффективным.

Ключевые слова: права человека, конституционные права человека, конституционализм, обеспечение, гарантии прав человека, subsidiarности.

Постановка проблеми

Питання прав та свобод людини та громадянина в сучасному глобалізаційному суспільстві та при визнаній державній ідеології верховенства права має особливу вагому значення. Нормотворча, правореалізаційна та правотлумачна діяльність у національних державах повинна мати гуманістичний характер, відображати законні інтереси людини як ціннісні правові категорії. Вагомо відзначити, що права та свободи не можуть мати належного практичного вияву, якщо, окрім нормативного закріплення, не міститимуть комплексного механізму їх гарантування.

Конституційні права та свободи людини зазвичай закріплені в Основному законі чи низці законодавчих актів. Для функ-

ціонування правової системи це має суттєве значення, оскільки визначено ключові цінності державного та суспільного життя. Для їх непорушності та дієвості діє комплекс гарантій, зазвичай не тільки правових. До них відносяться також політичні, економічні, ідеологічні гарантії також. Тому актуальним питанням є дослідження комплексного розуміння конституційних прав людини в сучасних умовах розвитку державності цивілізованих народів. Вагомим також є аналіз комплексного механізму гарантування цих прав як на первинному рівні, так і міжнародному.

Стан дослідження

Питання конституціоналізму, так як і прав і свобод людини, розглядається в наукових джерелах доволі широко представниками як теоретичного правознавства, так і науковцями галузевого юридичного спрямування. З поміж них помітними є доробки таких науковців, як Ю. Бисаги, Д. Белова, Т. Михайліної, Н. Сердюк, Н. Шаптала та інших. Проте сучасне право розвивається відповідно до зміни суспільних запитів та соціальної реальності, тому проблема взаємодії різних рівнів гарантування прав залишається досить актуальною.

Метою статті є аналіз проблематики субсидіарності гарантування конституційних права людини і громадянина в правовій державі.

Виклад основних положень

Аналіз сучасних досліджень щодо розуміння конституційних прав дав нам можливість виокремити дві групи наукового розуміння цього поняття.

До першої групи ми віднесли твердження дослідників, які поєднують конституційні права з їх закріпленням в Основному законі держави. Так, І.Б. Пробко визначає їх як гарантовані Конституцією та державою вид і міру можливої поведінки людини і громадянина в суспільстві та державі з метою задоволення своїх життєво важливих матеріальних і духовних інтересів, закріплених у Конституції та

інших нормативно-правових актах [1, с. 87].

Друга група авторів розуміє їх ширше та не робить прив'язки до нормативної складової. Для прикладу, Н. Шаптала та Г. Задорожня визначають, що «конституційні права – це гарантована законом міра свободи особи та її можливість вільно діяти, самостійно обирати вид і міру власної поведінки з метою задоволення матеріальних і духовних потреб через користування надбаннями та благами суспільства і держави в межах, визначених національним і міжнародним законодавством» [2, с. 198].

Таке різнодумчання пов'язане з трактуванням правової природи конституційних прав та свобод. Якщо їх правову сутність визначати тільки як таку, що безпосередньо пов'язана з Конституцією як центральним, ключовим джерелом права у державі, то тільки ті права, що містять це джерело, будуть визначатися конституційними. Проте, якщо відійти від нормативного розуміння конституціоналізму шляхом його широкого розуміння як верховенства права у всіх сферах суспільного життя, то й можна вважати, що всі права, що гарантуються державою, мають бути конституційними.

Основні права людини в зарубіжній літературі прийнято класифікуються відповідно до відмінностей між публічним та приватним правом. Публічне право включає серед своїх зобов'язань загальноправові права людини, які були розроблені законодавчими органами і спрямовані до уряду. Як вказує А. Барак, «це основні права «які не вписані в книгу», а навпаки, безпосередньо виникають у наших держав з природи волелюбної демократії» [3, с.222]. До них серед іншого відносять право на людську гідність, свободу окупації, свободу вираження поглядів та свободу пересування. Поряд з цим з розвитком суспільства компетентні органи визнали права людини в приватному праві. Ці права орієнтовані на інші приватні сторони, і вони включають, серед іншого, свободу власності, право на ім'я, право на приватність.

Сучасна система механізму захисту прав людини передбачає дієву комплексну систему. Як вказує Дж. Нейман, «у нашому багатоплановому правовому порядку права людини захищаються на двох рівнях» [4]. Вказане розуміється як первинний обов'язковий національний механізм захисту, поряд з цим існує наднаціональний, тобто міжнародний механізм. Важливо розуміти, що така система не має однопланової площини, навпаки – рівневість завжди має бути дотримана.

Національні конституції завжди містять значну кількість положень про основні права. Однак міжнародний та регіональний захист прав людини - явище відносно недавнє. Воно бере свій початок після 1945 року, але різко розкинувся за останні кілька десятиліть як у загальних договорах та конвенціях на рівні ООН та ЄС, так і в більш конкретних договорах про катування, дискримінацію, права дітей, гендерну рівність, національні меншини тощо.

«Європейська система захисту прав людини охоплює два різновиди міжнародно-правових засобів: міжнародно-правові акти (документи) та міжнародні органи, які здійснюють захист цих прав. У першій групі найважливіше значення має Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, прийнята у 1950 р., що є першим регіональним міжнародним договором Ради Європи у сфері захисту прав людини, який закріпив найбільш ефективний та найбільш популярний механізм захисту прав людини в Європі, а також протоколи до неї. Основним міжнародним органом у європейській системі захисту прав людини вважається Європейський суд з прав людини. З розвитком Ради Європи та системи захисту прав людини під її егідою, а також з поглибленням діяльності ЄСПЛ на перший план у досягненні цілей Конвенції почали виходити рішення цього Суду, правові принципи та стандарти, вироблені ним на основі зазначеної Конвенції. Рішення ЄСПЛ відіграють важливу роль у формуванні й розвитку механізмів захисту прав людини» [5, с. 297]. Тобто ми можемо вка-

зувати, що вищий міжнародний рівень на сьогодні також містить не тільки нормативні, але й інституційні гарантії забезпечення конституційних прав та свобод.

Як правило, відносини між первинним і вторинним рівнем захисту характеризуються не конфліктом, а скоріше доповненням, оскільки передбачає як взаємодію так і консенсусність.

Міжнародні та європейські конвенції з прав людини не створювалися у протидію юридичним національним гарантіям. Вони спираються на конституції різних держав, оскільки жодним чином не мали наміру замінити національний захист конституції, не кажучи вже про те, щоб скасувати їх. Ключовими термінами, які використовувались з самого початку, були «мінімальний стандарт» та «субсидіарність», і з часом практика Європейського суду з прав людини почала говорити про пошук «спільної європейської бази» та «національної свободи розсуду». Кожен із цих термінів стосується національної відповідальності за захист основних прав [6].

Субсидіарність означає, що це перш за все завдання держави захищати основні права. Європейський та міжнародний рівень посідає друге місце, якщо перший не впорався із своїм завданням, виявився неефективним. І це достатньо репрезентативно демонструє наша держава. Як вказує Ю. Чеботарьова, «за відсутності дієвого механізму, за допомогою якого власне будуть реалізовуватись права людини, задекларовані в Конституції, неможливо надати і гарантії дотримання таких прав, про що нам не втомлюється вказувати Рада Європи» [7, с. 64].

Перш ніж подавати скаргу до будь-якого міжнародного органу, слід вичерпати внутрішні засоби правового захисту. Національні держави повинні першими забезпечити захист. Вони можуть робити це, виходячи зі своїх конституцій. Європейський суд з прав людини не вимагає, щоб держави включали Європейську конвенцію з прав людини у свій власний правовий порядок, щоб надати їм пряму дію. Вони можуть виконувати свої

договірні зобов'язання, застосовуючи конституційні положення.

Проте повної гармонії досягти національний і міжнародний механізм не може. Прикладом може слугувати гучна політична справа сьогодні щодо російського опозиціонера О. Навального. Європейський суд з прав людини 17 лютого 2021 року звернувся з вимогою до влади негайно звільнити опозиціонера зі слідчого ізолятора. Як наголошується в документі, палата з семи суддів при ухваленні рішення керувалася правилом 39 Регламенту ЄСПЛ, яке «наділяє суд повноваженнями вказувати сторонам процесу на обов'язкові забезпечувальні заходи». У такому випадку звільнення Навального необхідно для «належного ведення розгляду».

Органи публічної влади Російської Федерації категорично не згодні з всіма наднаціональними органами. Вони оцінили таку вимогу, як необґрунтоване і грубе втручання в роботу судової системи суверенної держави, певним переходом за «червону лінію». Також зазначили, що ЄСПЛ не може заміщати національний суд, скасовувати або змінювати його рішення. Крім того, забезпечувальні заходи не передбачені Конвенцією про захист прав людини і виконуються лише з «доброї волі» держав [8].

Висновок

У загальнотеоретичній та конституційній доктрині не існує єдиного розуміння поняття конституційних прав та свобод людини. Аналіз сучасних досліджень щодо розуміння конституційних прав дав нам можливість виокремити дві групи наукового розуміння цього поняття: твердження дослідників, які поєднують конституційні права з їх закріпленням в Основному законі держави та наукове тлумачення, при якому не робиться прив'язки до нормативної складової.

Сучасний механізм гарантування конституційних прав та свобод включає дворівневість гарантування – національний та міжнародний рівень. Первинним і

обов'язковим є національний механізм захисту, поряд з цим існує наднаціональний, тобто міжнародний механізм. Важливо розуміти, що така система не має одношарової площини, навпаки – рівневість завжди має бути дотримана. Субсидіарність гарантування конституційних прав людини означає, що це перш за все завдання держави захищати основні права. Європейський та міжнародний рівень посідає друге місце, якщо перший не впорався із своїм завданням, виявився неефективним.

Література

1. Пробко І.Б. поняття та класифікація конституційних прав, свобод і обов'язків людини та громадянина, гарантії їх реалізації Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2013. Вип. 11. С. 86–89.

2. Шаптала Н.К. Конституційне право України : [навч. посіб.] / Н.К. Шаптала, Г.В. Задорожня. Дніпропетровськ : ТОВ «ЛізуновПрес», 2012. 472 с

3. Barak A. Constitutional human right and private law *Review of Constitutional Studies* 1996 Vol. III, No.2

4. Neuman G.L. Human Rights and Constitutional Rights: Harmony and Dissonance *Stanford Law Review*, 2003.-- P. 1863.

5. Мартинюк Я.І. Значення європейської системи захисту прав людини для українського суспільства *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 4. С. 292-298

6. Velaers J. Constitutional Versus International Protection of Human Rights: Added Value or Redundancy? The Belgian Case, in the Light of the Advisory Practice of the Venice Commission *Revue interdisciplinaire d'études juridiques* 2016/2 (Volume 77). P. 265 - 295

7. Чеботарьова Ю. А. Правові аспекти захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні *Загальнотеоретичні проблеми держави і права*. 2011. С. 63–69.

8. ЄСПЛ вимагає негайного звільнення Навального URL: <https://www.dw.com/uk/yespl-vymahaie-nehainoho-zviltennia-navalnoho/a-56602623>

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена питанню наукового розуміння конституційних прав людини та механізму їх гарантування.

Визначено, що в загальнотеоретичній та конституційній доктрині не існує єдиного розуміння поняття конституційних прав та свобод людини. Аналіз сучасних досліджень щодо розуміння конституційних прав дає нам можливість виокремити дві групи наукового розуміння цього поняття: твердження дослідників, які поєднують конституційні права з їх закріпленням в Основному законі держави, та наукове тлумачення, при якому не робиться прив'язки до нормативної складової.

Автор статті таке різнотлумачення пов'язує з трактуванням правової природи конституційних прав та свобод. Якщо їх правову сутність визначати тільки як таких, що безпосередньо пов'язана з Конституцією як центральним, ключовим джерелом права у державі, то тільки ті права, що містять це джерело, будуть визначатися конституційними. Проте, якщо відійти від нормативного розуміння конституціоналізму шляхом його широкого розуміння як верховенства права у всіх сферах суспільного життя, то й можна вважати, що всі права, що гарантуються державою, мають бути конституційними.

Сучасний механізм гарантування конституційних прав та свобод включає дворівневість гарантування – національний та міжнародний рівень. Первинним і обов'язковим є національний механізм захисту, поряд з цим існує наднаціональний, тобто міжнародний механізм. Важливо розуміти, що така система не має одношарової площини, навпаки – рівневість завжди має бути дотримана. Субсидіарність гарантування конституційних прав людини означає, що це перш за все завдання держави захищати основні права. Європейський та міжнародний рівень посідає друге місце, якщо перший не впорався із своїм завданням, виявився неефективним.

Ключові слова: права людини, конституційні права людини, конституціоналізм, гарантування, гарантії прав людини, субсидіарність.

SUMMARY

The article is devoted to the issue of scientific understanding of constitutional human rights and the mechanism of their guarantee.

It is determined that in the general theoretical and constitutional doctrine there is no single understanding of the concept of constitutional human rights and freedoms. Analysis of modern research on the understanding of constitutional rights has given us the opportunity to distinguish two groups of scientific understanding of this concept: the statements of researchers who combine constitutional rights with their enshrinement in the Basic Law and scientific interpretation that does not link to the normative component.

The author of the article connects this interpretation with the interpretation of the legal nature of constitutional rights and freedoms. If their legal essence is defined exclusively as those that are directly related to the Constitution as a central, key source of law in the state, then only those rights that contain this source will be determined by the constitutional. However, if we move away from the normative understanding of constitutionalism by its broad understanding as the rule of law in all spheres of public life, then we can assume that all rights guaranteed by the state must be constitutional.

The modern mechanism of guaranteeing constitutional rights and freedoms includes two levels of guarantee - national and international level. The primary and mandatory national protection mechanism, along with there is a supranational, ie international mechanism. It is important to understand that such a system does not have a single-layer plane, on the contrary - equality must always be observed. The subsidiarity of guaranteeing constitutional human rights means that it is first and foremost the task of the state to protect fundamental rights. The European and international level is in second place, if the first did not cope with its task, proved ineffective.

Key words: human rights, constitutional human rights, constitutionalism, guarantee, guarantees of human rights, subsidiarity.